

Selim Somuncu

Romanda
Bilgi İktidar
İdeoloji

HECE

İnceleme

Selim SOMUNCU: Lisans eğitimini 2003 Yılında BAÜ Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamladı. Selçuk Üniversitesinde tezsiz yüksek lisans yaptı (2005). Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Öğretmenliği bölümünde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. (2005) Yüksek lisansını burada tamamladı (2008). Ankara Üniversitesi'nde başladığı doktorasını *Türk Romanına Yönelik Bir Söylem Çözümlemesi: Bilgi-İktidar-ideoloji* başlıklı teziyle 2013 yılında tamamladı. Çeşitli akademik dergiler dışında *Yazı, Edebi Pankart, Yedi İklim, Tasfiye, Hece* ve *Heceöykü* gibi dergilerde deneme, eleştiri ve incelemeleri yayımlandı. *Edebiyat Sosyolojisi* (Hece Yay.), *Tanzimat Edebiyatı Şiir-Roman* (Kesit Yay.) kitaplarına bölümler yazdı. Hâlen Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

ROMANDA BİLGİ İKTİDAR İDEOLOJİ
–Türk Romanı Üzerine Bir Söylem Çözümlemesi–

SELİM SOMUNCU

HECE YAYINLARI

Hece Yayınları: 360
İnceleme

Birinci Basım: Eylül 2015
©Hece Yayınları

Kapak Tasarımı: SARAKUSTA
www.sarakusta.com.tr
Teknik Hazırlık: Bülent GÜLER

Baskı: Dumat Ofset
T: (0312) 278 82 00

ISBN: 978-605-9954-94-5

HECE Basın Yayın Reklamcılık San. Tic. Ltd. Şti.
Konur Sokak Nu: 39/1-2 Kızılay-Çankaya/Ankara
Yazışma: P.K. 79 Yenişehir/Ankara
T: (0 312) 419 69 13 F: (0 312) 419 69 14
e-posta: hece@hece.com.tr
www.hece.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	/ 9
GİRİŞ	/ 11
1. BÖLÜM: BİLGİ-İKTİDAR-İDEOLOJİ	
1.1. Bilgi	/ 25
1.1.1. Bilgi Sosyolojisi	/ 28
1.2. İktidar	/ 31
1.2.1. Bilgi ve İktidar	/ 34
1.3. İdeoloji	/ 39
1.3.1. İdeoloji ve Bilgi	/ 50
1.3.2. Bir Bilgi Biçimi Olarak Tarih ve İdeoloji	/ 53
1.3.3. İdeoloji, İktidar ve Hegemonya	/ 54
1.4. Bilgi-İktidar-İdeoloji Söylemi ve Edebiyat	/ 59
1.4.1. Bilgi-İktidar-İdeoloji Söyleminin Çözümlemesine Yönelik Yeni Kavram Önerileri: Yazınsal Hegemonya ve Hegemonik Söylem	/ 59
1.5. Edebiyat ve İdeoloji	/ 71
1.5.1. Marksizm ve Edebiyat	/ 74
1.5.2. “Yansıtma”dan “Üretim”e Sanatsal Beğeni ve İyi Edebiyat	/ 76
1.6. Romanda İdeoloji ve Söylem	/ 81
1.6.1. Söylem Oluşumuyla İlişkili Bir Durum Olarak Romanda Klişe	/ 84
1.7. Modernizm ve Kapitalizmle Yükseliş Geçen Bir Tür: Roman	/ 93
1.8. Roman ve Bilgi	/ 99
1.8.1. Türk Modernleşmesinde İki Yeni Olgu: Bilgi ve Roman	/ 100
1.8.2. Romanın Gerçekliği ve Bilgi	/ 101
1.8.3. Tarihsel Bilgi ve Roman	/ 108

2. BÖLÜM: METİNLER ÜZERİNDEN SÖYLEM ÇÖZÜMLEMELERİ

- 2.1. Bilgi-İktidar-İdeoloji Eksenli Söylem
Çözümlemesine Giriş / 113
- 2.2. İktidar ve İdeoloji Bağlamında
Ahmet Midhat Efendi / 116
- 2.2.1. Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında
Siyasal Bir Dönüşüm Aracı Olarak Bilgi / 117
- 2.2.2. İdealist Romancının Kusursuz "Kahraman"lar
Üzerinden Hegemonik Söylemini Kurması:
Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrâr Örneği / 132
- 2.3. Batıdan Esinlenen Sentezci Halide Edip'in
Muhafazakâr Söylemi / 144
- 2.3.1. Karakterler ve Mekânlar Üzerinden
Sinekli Bakkal'da Kurulan Hegemonik Söylem / 145
- 2.3.2. Diyaloglar ve Anlatıcının Müdahaleleriyle
Kurulan Hegemonik Söylem / 151
- 2.3.3. İdealist ve Asabi Söylemin Karakteri: Rabia / 156
- 2.3.4. Sinekli Bakkal'da Kurulacak "Yeni Rejim" in
Din Algısına İlişkin İdeolojik Bir Okuma / 163
- 2.3.5. Sinekli Bakkal İçin Son Sözler / 166
- 2.4. Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve İdeolojisi / 167
- 2.4.1. Eleştirelilik ve İdealizasyon bağlamında
Ankara Romanının Söylem Çözümlemesi / 170
- 2.4.2. Diyaloglar ve Anlatıcının Müdahaleleriyle
Kurulan Hegemonik Söylem / 189
- 2.4.3. Ankara'da Bir Bilgi Biçimi Olarak
Ütopyanın Sunuluşu / 195
- 2.4.4. Ankara İçin Son Sözler / 201
- 2.5. Peyami Safa'nın İdeolojisi / 203
- 2.5.1. Matmazel Noraliya'nın Koltuğu ve
Mezarından Kalkan Şehit / 205

2.5.2. Her İki Romandaki Kurgusal Benzerlikler	/ 207
2.5.3. Her İki Romandaki Söylemsel Karşıtlıklar	/ 210
2.5.3.1. Din Eksenli Söylemsel Karşıtlıklar	/ 210
2.5.3.2. Akıl, Bilim ve Felsefe Eksenli Söylemsel Karşıtlıklar	/ 216
2.5.4. Mezarından Kalkan Şehit'te Nihai İdeolojik Söylem	/ 223
2.5.5. Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda İdeolojik Söylemler	/ 227
2.5.6. Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nun İkinci Bölümü ve Değişen Söylem	/ 234
2.5.7. Her İki Romana İlişkin Son Sözler	/ 238
2.6. Bilgi, İktidar, İdeoloji Kavramları Çerçevesinde Kemal Tahir	/ 238
2.6.1. Devlet Ana ve Osmancık	/ 243
2.6.2. Devlet Ana ve Osmancık'ta Kurgusal Benzerlikler ve Söylemsel Karşıtlıklar	/ 243
2.6.2.1. Sosyo-Ekonomik Yapıya İlişkin Her İki Romanda Yer Alan Bilgiler	/ 243
2.6.2.2. Devlet Ana'nın Söyleminde Bir Anakroni Olarak Cinsellik	/ 246
2.6.2.3. Her İki Romanda Aşk ve İktidar	/ 252
2.6.2.4. Din Eksenli Anakroniler	/ 253
2.6.2.5. İdeolojik Bir Dizge Olarak Kurgunun İçindeki Tarih	/ 263
2.6.2.6. Bilginin Tartışılabilirliği Açısından Devlet Ana	/ 266
2.6.2.7. Devlet Ana'da Sosyalist Unsurlar ve Sosyalist Söylem	/ 268
2.6.2.8. Gizemlileştirme-Gizemsizleştirme	/ 277
2.6.2.9. Devlet Ana ve Osmancık İçin Son Sözler	/ 288
SONUÇ	/ 291
KAYNAKÇA	/ 305

ÖNSÖZ

Bana yeni şeyler söylemek için imkânlar veren ve büyük bir fırsat olduğunu düşündüğüm bu çalışmayla şu ana kadar pek çalışılmamış bir konuyu ele almaya çalıştım. Roman türünü Türk romanından seçtiğimiz bazı örnekler üzerinden bilgi-iktidar-ideoloji kavramlarıyla yan yana okudum. Yeni şeyler söylemeye çalışan bir kişilik olarak bu çalışmada kendime yeni şeyler söyleyecek alanlar açmaya çalıştım. Bunun için edebiyat dışı okumaların yoğunluklu olarak çalışmaya girdiğini belirtmek gerekir. Özellikle felsefe, sosyoloji, tarih ve hatta siyaset bilimi okumaları bu çalışma boyunca, pergelin bir ayağını Türk romanına sabitleyerek yaptığımız okuma türleri oldu.

Bu çalışmanın amacı Türk romanında hegemonik söylemin doğuşunu, ideolojik kisveye bürünmesini ve dolayısıyla bunların romanlardaki izini sürmek, hegemonik söylemle yazılmış romanları çözümlenektir. Çalışmada, modern Türk romanı Ahmet Midhat Efendi ile başlatıldığı için, Ahmet Midhat

Efendi, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve devamında yine Türk romanının Cumhuriyet dönemindeki iki ayrı ideolojiden önemli iki temsilci, Peyami Safa ve Kemal Tahir incelenecektir. Ayrıca Peyami Safa ile Kemal Tahir tematik ya da ideolojik düzlemde bazı eşleştirmelerle de ele alınacak, bu eşleştirmelerle Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Tarık Buđra da çalışmamıza dâhil olacaktır.

Bu çalışmanın olgunlaşp yazıya dökülmesinde başta danışman hocam Doç. Dr. Nihayet ARSLAN olmak üzere Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI, Prof. Dr. Nurullah ÇETİN, Prof. Dr. Hilmi UÇAN ve Prof. Dr. Kenan ÇAĞAN'ın değerli yönlendirmelerini burada anmam gerekmektedir. Adı geçen hocalarıma teşekkür ederim. Kitabın yayım işini üstlenen Hece Yayınları yöneticileri ve çalışanlarına da teşekkür borçluyum. Ayrıca çalışma boyunca çoğu zaman yalnız bıraktığım eşime gösterdiği sabır için minnet borçluyum. Her çalışma gibi bunun da hataları, eksikleri mutlaka olacaktır. Derin hoşgörünüze sığınarak takdim ediyorum.

GİRİŞ

Hegemonik söylem, modernleşmeyle birlikte Türk kültüründe yer edinmiş fakat pek fazla incelenmemiş “benim düşünce dünyam yanlışsızdır, yalnız ben bilirim, benim iddialarım doğrudur.” şeklinde kendini gösteren bir söylem biçimidir. Son yıllarda çeşitli kesimden aydınların basın ve medyada her şeyi Kemalizm’e fatura etmesi, ona yüklenmesi gibi biz de bunu Kemalizm’in Cumhuriyet sonrasında kendi iktidarını kurma, tekil söylemini yaratma yolunda yaptığı çalışmaların bir sonucu olarak değerlendirmeyeceğiz. Kendinden oldukça emin, diyalojiye kapalı ve ötekinin bilgisine ihtiyaç duymayan bu tavrın kökenleri aslında eğitime, eğitim kurumlarının işlevsizleşmesine dayanıyor. Bunu da 17. yy. ile başlayan Osmanlı eğitim kurumlarının yozaşmasına kadar götürmek mümkündür.

Bu çalışmanın birinci amacı; Türk romanında ideolojiyi hegemonik söylem üzerinden okumaktır. Çünkü ideoloji, öncelikle hegemonik söylemi hâkim kılmış, bunun yanında yazarların

ağırlıklı olarak yer verdikleri bilgi yüzünden roman araçsallaşmış, iktidar ve ideolojinin eseri olan metin kuru ve didaktik bir niteliğe bürünmüştür. Yazarlar kendilerine olan yüksek özgüvenleri sayesinde hiç şüphe etmedikleri, hiç “acaba” demeden süregiden bir üslûbu, dayatmacı dili istisnasız bir şekilde hâkim kılmışlardır. Kendilerince üretilmiş ya da ideolojik dönüştürme uğramış bilgiyi “Hakikat budur, bundan başkası yalandır.” şeklinde okuyucuya monolojik bir döngü içinde sunmuşlardır. Bunun için romancıların ideoloji ve ideolojik öğeleri ortaya çıkararak, ideolojik tutumlarını belirleyen etmenleri, bilgiye bakışları, bilgiyi ele alışları, bilgiyi dönüştürmeleri, hakikati çarpıtmaları ve bunların kurguya yansımaları da incelemeye dâhil olacaktır. Bu, bir anlamda Türkiye’de çok fazla irdelenmemiş ideoloji-edebiyat ve ideoloji-roman ilişkisini de incelemek.

İktidar başlığı bu tahakkümcü üslûbu içerdiği gibi ayrıca edebiyatın kendi içinde mücadeleye dönüşen iktidar alanlarından bahsetmeyi de gerektirir. Kuramsal açıdan söylenecek olursa bu mücadele popüler ile popüler olmayan, ideolojik ile ideolojik olmadığını iddia eden ve ideoloji ile karşı-ideolojinin mücadelesidir. Aslında buna mücadele demek çok da doğru değildir. Çünkü popülerin ya da ideolojik olanın anlık olarak galip geldiği kanonik bir kültür ortamında yaşıyoruz. Türk edebiyatı tarihinde roman bazı yazarların elinde siyasal iktidarın önemli araçlarından birine dönüşmüştür. Roman, iktidar ilişkileri dolayısıyla bu araçlardan biri olarak teorik bilginin nesnesi konumuna itilmektedir. Bunun sonucunda roman, türün dışına taşan okumalara açık, bir bilim kitabı, bir ansiklopedi, bir tarih kitabı ya da ideolojik bir metin, belki de roman haricinde her şey olarak okunabilen bir anlatıya dönüştürülebilir, farklı metin türlerine yakınlılaşabilir. Yukarıda adlarını andığımız yazarların romanlarının bu tür okumalara ne kadar müsait anlatılar olduğunu çalışmamızın ikinci bölümünde göstermeye çalışacağız.

Türk toplumu gibi toplumların edebiyat ve sanat ürünlerinin ideolojiler göz önünde bulundurulmadan incelenmesinin

büyük bir eksiklik olduğunu söyleyebiliriz. Romandaki bu hegemonik söylemi tek başına edebiyat tarihinin verilerini kullanarak açıklamak pek güçtür. Her şeyden önce bilgi-iktidar-ideoloji kavramlarının bu hegemonik söylemi biçimlendirmede çok önemli bir yere sahip olduğunu belirtmek gerekir.

Bu çalışmanın bir diğer amacı kendine has bilgi dağarcığı, kelime hazinesi, ideolojik biçim arayışları olan romancıların bu özelliklerinin romanlara yansımaları ve bunun genel olarak nasıl bir roman geleneğinin –veya birikiminin- oluşmasına katkı sağladığını incelemeye çalışmaktır. Türk edebiyatı tarihindeki romanlara ve roman yazarlarına ilişkin monografik ve biyografik çalışmalarda yeterince akademik bilginin olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi edebiyat tarihimizin bilinmeyen pek fazla bir tarafı kalmadığı da söylenebilir. Bu, konuyla ilgili yeni çalışmaların yeni bilgiler içermediği anlamına gelmiyor. Bilgi nakleden bir kitap yerine eldeki mevcut verileri yorumlayan, farklı bir bakışla yorumlayan çalışmalara ihtiyaç olduğu ve son yıllarda buna doğru bir yöneliş olduğunu söylemek mümkündür. Son yıllarda Türk edebiyatını zihinsel bir süreç olarak algılayan, onu arşivci, klişe incelemelerin, basit tekabüliyetlerin ötesinde kültürel bir kurgu olarak irdeleyen kapsamlı çözümlenmelere eğilim görülmektedir. Tabii bunda Batı kaynaklı kuramsal metinlere yönelik çeviri faaliyetlerinin son yıllarda artış göstermesinin etkisi çok fazladır. Bu çalışmanın da böylesi bir çabanın sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Edebiyatı sadece edebiyatın verileriyle açıklamak geniş okuma imkânları sunan bir bakış açısı değildir. Çünkü Foucault'nun deyişiyle söyleyecek olursak bir roman yazarı sadece kendi metninin yazarı değildir; bir anlamda o, bir romandan fazlasını yazar. Bütün büyük kuramlar sadece bir bilim dalından hareket eden okumalarla değil daha geniş çaplı, multidisipliner çalışmalar sayesinde ortaya konulmuştur. Machiavelli devlet adamı, tarihçi, şair aynı zamanda askerlik bilimi uzmanıydı. Levi-Strauss yaptığı çalışmalarda hem folkloru, hem antropolojiyi, hem sos-

yolojiyi, hem de dilbilimi kullanmıştı. Başta Max Horkheimer, Theodor Adorno gibi Frankfurt Okulu temsilcilerinin, felsefe, sosyoloji, psikoloji, müzikoloji, edebiyat gibi birbiriyle kesişen alanlarda söz sahibi oldukları ve bu anlamda çığır açtıkları bilinmektedir. Klasik dönem İslam toplumunda da buna benzer bir durum gözlenir. Bugüne isimleri kalan İslam bilginleri hem sanat, hem bilim, hem de dine yönelik eserler vermişler, bu birbiriyle bağlantısız gibi görünen uğraşlar arasında zihinsel bir bütünlük yakalamışlardır. Söz gelimi İbni Sina, Ali Kuşçu, Beyruni böylesi bilginlerdir. Benzer durum klasik Türk şiirine de yansır. 19. yy.'a kadar olan Türk şiirinin zihinsel olarak bütünsellik arz ettiği söylenebilir. Modern Türk şiiri ise zihinsel bütünlüğün değil zihinsel parçalanmışlığın şiiridir. Bu zihinsel parçalanmışlığın en ileri düzeye ulaştığı dönem ise İkinci Yeni Şiiridir. Bu söylediklerimiz iş bölümüne ve mesleki sınırlamalara bir itiraz, onları bir burjuva pratiği saymak anlamına gelmemelidir. Böylesi bir ideolojik düşünceye sahip değiliz. Çünkü akademik disiplin diğer mesleki sınırlamalardan çok farklı bir yerde durur. Bizim buradaki amacımız bilimsel olarak iyi niyetli bir multidisipliner çalışma yapmaktır.

Türkiye'de bilgi-iktidar ve edebiyat ilişkisi üzerine eğilen, bu konuda çalışmalar yapan akademik araştırmalar yok denecek kadar azdır. Edebiyat-ideoloji ilişkisi üzerine ise çalışma çok az olmakla beraber mevcut çalışmaların daha çok tarihselci çalışmalar olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle edebiyat-ideoloji ilişkisi her nedense edebiyat araştırmacıları dışında herkesin tartıştığı konularken edebiyat araştırmacıları konuya uzak durmaktadır. Hâlbuki konu oldukça ilgi çekicidir. Nitekim Kemal Karpat, *Çağdaş Türk Edebiyatında Sosyal Konular* adlı kitabının çok satmasını, tekrar tekrar basılmasını, kitaba gösterilen ilgiyi o dönem insanının ideolojik tatmin arayışına bağlar.

Edebiyat-ideoloji ilişkisinin incelenmesinde yukarıda belirttiklerimiz dışında başka sıkıntılar, sorunlar da bulunmaktadır. Bunlardan ilki; ideoloji incelemelerinin ideolojik bazı önkabül-

lerle yapılıyor olmasıdır. Yine bu tür çalışmalardan bazılarının –genellikle akademik olmayanlarının- bir disipline bağlı kalınarak yapılmış çalışmalar olmaktan çok yüceltim veya değersizleştirme hatta karalama şeklinde öznel tecrübeler olarak kaldığını da söylemek gerekir. Söz gelimi sosyalist bir romancının ürünleri yine bu ideolojiye yakın biri tarafından yüceltilerek incelendiği gibi bunun tam tersi yaklaşımlar da vardır.

İkincisi; bazı çalışmaların salt teorik çalışmalar olarak kalmasıdır. Özellikle bazı Batılı edebiyat kuramcılarının çalışmaları bu sınıfa girer. Söz gelimi ideoloji ve sanat, ideoloji ve estetik üzerine en çok çalışma yapan kuramcılardan Terry Eagleton’un teorik çalışmalarındaki metin dışılık, benzer şekilde Fredric Jameson’un tartıştığı bazı sorunsalları bütünüyle kuramsal bir zeminde genellemelerle yapması gibi. Bu durum her iki yazarın da bilinçli bir tecih olmakla birlikte, bu tür okumalar, okura çok fazla iş düşüren, okuru zorlayan okumalardır. Diğer bir sorun ise iktidar-ideoloji-edebiyat arasındaki ilişkiden bahsedilince genellikle sadece siyasal iktidarların ve popüler ideolojilerin anlaşılmasıdır.

Sosyal bilimler sahasının alışıl gelmiş araştırmalarında genellikle düşünülen, inceleme nesnesi kılınan “değişenin ne olduğu”dur. Oysa biz bu çalışmamızda karşıt bir sorunla, Foucault’nun düşünme yöntemiyle söyleyecek olursak, soruna ilişkin karşıt bir tepkiyle de ilgilendik. Şöyle ki; “Türk romanında değişmeyen ne idi?” “Hangi etmenlerden dolayı, niçin değişmemişti?” “Değişenler karşısında değişmeyenler nasıl bir iktidar kurmuştu?” Türk romanı ile ideoloji ilişkisini irdelerken bugüne kadar spontan incelemelerle yetinilmiş olduğu gerçeğini, bu ilişkinin gözardı edildiğini hatırlatmakta fayda var. Üstelik iktidar-ideoloji bağlamında düşünüldüğünde Türk romanı çok mümbit veriler sunmaktadır.

Bu çalışmayı tasarladığımız günlerde bazı akademik çevrelerde kendimizi ifade etmeye çalışırken birtakım yanlış anlaşılmalara karşı karşıya kaldık. Çalışmanın başlığında iktidar, ideoloji ve roman kavramlarını görenlerin, bu çalışmanın, Ahmet